

senmiştir. Meselâ İbn Teymiyye imanın tainından ve zevkenden bahseden hadisleri de zikrederek (*Müsned*, I, 208; Buhârî, “Rikâk”, 9, 14; “İkrâh”, 1; Müslim, “İmân”, 56, 66) iman zevkini ve dinî vecdî iman muhabbetinin zorunlu sonucu sayar. Söz konusu hadislerle zevkle vecdin farkını göstermek üzere iman zevkinin dinî esasları kabullenmeye (rıza), vecdin ise muhabbete bağlandığını, bundan dolayı Sehl et-Tüsterî'nin, “Kitap ve Sünnet'in onaylamadığı her vecd bâtildir; çünkü bir şeyi sevenin ondan duyduğu zevk sevgisiyle orantılıdır” dediğini belirtir. Ancak İbn Teymiyye'nin iddiasına göre İbnü'l-Arabî, Sadreddin Konevî, Affüddin et-Tilimsânî gibi vahdet-i vücûdçu sûfiler bir zevk ve vecd hali yaşayınca ittihâdiyenin yolunu tutup mevcûdata ulûhiyyet yüklemişler, bu kanaate vecd ve zevk yoluyla ulaştıklarını ileri sürmüşlerdir. Halbuki dinî kaynaklardaki bilgiler ve inançlarla uyuşmayan vecd ve zevk bâtildir (*Mecmû' u fetâvâ*, II, 452-479). İbn Kayyim el-Cevziyye de zevkin sadece tatma duyusundan ve maddî duyumlardan ibaret olmadığını belirtir. Nitekim bir hadiste imanı tatmanın zevkenden bahsedilmiş (*Müsned*, I, 208; Müslim, “İmân”, 56), böylece ağzın yemekteki ve sudaki tadı alması gibi kalbin de imanı tatmanın zevkine vardığı bildirilmiştir (*Medâricü's-sâlikîn*, III, 90-91). Buna göre imanın bir tadı ve halâveti bulunmaktadır ve bu tadı almanın adı zevk ve vecddir. Herevî'nin *Menâzilü's-sâ'irîn*'inde zevk konusuna ayırdığı bölümü geniş bir şekilde şerheden İbn Kayyim onun, “Zevk vecdden daha süreklî ve şimşekten daha parlaktır” sözünü açıklarken yukarıdaki hadislerden bunun tersi bir mânânın çıkarılabileceğini de söyler. Çünkü bir şeyin tadına (zevk) varmak (vecd) onu tatmaktan daha özel olduğu için vecdî zevkten daha üstün saymak mümkündür. Gerçi tasavvuf erbabının çoğu, her tadılan şey tam bir zevk veremeyeceği için zevkin vecdden üstün olduğunu düşünmüşse de İbn Kayyim'e göre bu düşünce isabetsizdir; zira vecd kavramında zevkin yanında sübût ve istikrar mânâsı da vardır (*Medâricü's-sâlikîn*, III, 92-94).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Esir, *en-Nihâye*, II, 172; *Müsned*, I, 208; Kuşeyrî, *er-Risâle*, I, 271; Gazzâlî, *İhyâ'*, III, 14-24; a.m.f., *el-Münkiz mine'd-ğalâl* (nşr. Cemil Salîbâ – Kâmil İyâd), Dimaşk 1358/1939, s. 122-143; a.m.f., *Kitâbü'l-Erba'în* (nşr. Muhammed Muhammed Câbir), Kahire, ts. (Mektebetü'l-Cündî), s. 53-56; a.m.f., *Mi'yârü'l-ilm*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Endelüs), s. 141; a.m.f., *Miškâtü'l-enuvâr* (nşr. Ebü'l-Alâ el-Affîf), Kahire 1383/1964, s. 77-78, ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 33-34; Sühreverdî

el-Maktûl, *Hikmetü'l-işrâk* (*Opera metaphysica et mystica* içinde, nşr. H. Corbin), Tahran-Paris 1952, II, 9-13; İbnü'l-Arabî, *Fuşûş* (Affîf), s. 107-109; a.m.f., *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, Kahire, ts. (el-Mektebetü's-sekâfeti'l-Arabiyye), I, 33, 56, 59-60; II, 548; a.m.f., *Divân*, Bulak 1271, s. 78; a.m.f., *İnşâ'ü'd-devâ'ir* (nşr. H. S. Nyberg, *Kleinere Schriften des Ibn al-Arabî* içinde), Leiden 1919, s. 1-2; Affüddin et-Tilimsânî, *Şerhu Menâzilü's-sâ'irîn* (nşr. Abdülhafız Mansûr), Tunus 1989, II, 443-446; İbn Teymiyye, *Mecmû' u fetâvâ*, II, 452-479; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricü's-sâlikîn*, Kahire 1403/1983, III, 90-94; Dâvûd-i Kayserî, *Matla'u huşûşü'l-kilem fi me'âni Fuşûşü'l-hikem*, [baskı yeri yok], 1416 (En-vârü'l-hudâ), II, 15, 19.

MUSTAFA ÇAĞRICI

ZEVK, Muhammed İbrâhim

(محمد إبراهيم ذوق)

(1789-1854)

Kaside ve gazelleriyle tanınan Urdu şairi.

11 Zilhicce 1203 (2 Eylül 1789) tarihinde Delhi'de doğdu. Delhi'nin ileri gelen ailelerinden olan babası Şeyh Muhammed Ramazan, Nevvâb Lutf Han'ın emrinde harrem işleriyle görevli bir sipahi idi. Zevk ilk eğitimine Hâfız Gulâm Resûl Şevk'in medresesinde başladı. Burada Arapça ve Farsça'nın yanında ilm-i nücûm, remel ve tıp konularında öğrenim gördü. Daha sonra Hindistan'ın tanınmış hadis âlimi Şah Abdülazîz ed-Dihlevî'nin derslerine devam etti. Şiirle ilgisi, kendisi de bir şair olan ve medresesinde şiir meclisleri düzenleyen hocası Hâfız Gulâm'ın toplantılarında başladı. Bu toplantılarda dönemin meşhur şairlerinin yüzlerce şiirini ezberledi, ardından da şiir yazmaya başladı. “Şevk” mahlasını kullanan hocası ona “Zevk” mahlasını verdi. Bir süre dönemin ünlü şairlerinden Şah Nasîr'e şiirlerini tashih ettirdi. Şiirdeki yeteneği sayesinde kısa zamanda şöhretinin yayılması, kendisini kiskanarak Şah Nasîr tarafından haksız eleştirilere mâruz kalmasına ve onunla arasının açılmasına yol açtı. Bâbürlü Hükümdarı II. Ekber Şah'ın (1806-1837) sarayındaki şiir toplantılarına katılma arzusu, eski arkadaşı Mîr Kâzım Hüseyin Bîkarar'ın onu aynı zamanda şair olan veliaht Ebü'l-Muzaffer Muhammed Bahâdır ile tanıştırmasıyla gerçekleşti. Saraydaki şiir meclislerinde hükümdarın beğenisini kazandı. Şehzade Mirza Selîm'in evliliği dolayısıyla kaleme aldığı, her beyti başka bir dille yazılmış kasidesi Münasebetiyle şah tarafından kendisine “Hâkânî-yi Hind” unvanı verildi. Aynı günlerde veliahdın şiir hocalarından Şah Nasîr'in Dekken'e ve Mîr Kâ-

Muhammed
İbrâhim
Zevk'in
mezar taşı

zım'ın Sind'e gitmesi üzerine veliahdın hocalığını üstlendi.

“Zafer” mahlasıyla şiir yazan veliahd, II. Bahâdır Şah unvanıyla tahta geçince (1837) Zevk kendisine bir kaside sundu; hükümdar da onu “melikü's-şuarâ” (sultânü's-şuarâ) unvanıyla ödüllendirdi ve saray şairleri arasına kabul edildi. Kendisine bağlanan maaşa ve değişik kutlamalar vesilesiyle aldığı hediye ve hil'atlere rağmen geçim sıkıntısı çeken Zevk, Haydarâbâd Ni zamlığı'nın davetini Delhi şehrine duyduğu sevgiden dolayı kabul etmedi. Hayatının son günlerinde ağır bir hastalık geçirdi ve 23 Safer 1271'de (15 Kasım 1854) Delhi'de vefat etti. Urdu edebiyatının Sevdâ-yı Dihlevî'den sonra en ünlü kaside şairi olan Zevk bununla beraber şiir söylemeye gazel türüyle başlamış ve bu türde yazdığı şiirlerle ün kazanmıştır. Şiirdeki güçlü yeteneğine rağmen dönemin diğer birçok şairi gibi şiirlerinde felsefî derinliğin bulunmaması yüzünden Gâlib Mirza Esedulâh Han ve Mü'min Han gibi çağdaş şairlere nazaran daha az itibar görmüştür. Urdu dilinin gelişimine yaptığı katkılarla da edebiyat tarihinde önemli bir yer edinmiştir.

Bazı kaynaklarda Zevk'in 100.000 beyte yakın şiir yazdığı kaydedilmektedir (*Külliyyât-ı Zevk*, I, 8-9). Ancak bunların çoğu, 1857 ayaklanmasından sonra Delhi'nin İngilizler tarafından işgali sırasında çıkan karışıklıklarda kaybolmuştur. Zevk'in talebelerinden olan, Urdu diliyle yazılmış ilk edebiyat tarihi müellifi Mevlânâ Muhammed Hüseyin Âzâd, Zevk'in on beş-on altı yaşlarında iken bir divan tertip ettiğini ileri sürmüşse de bu eser ya 1857 ayaklanmasından sonra kaybolmuş ya da *Külliyyât-ı Zevk*'i hazırlayan Tenvîr Ahmed Alevî'nin belirttiği gibi hiç yazılmamıştır. Günümüzde *Divân-ı Zevk* adıyla bilinen eser, Zevk'in talebelerinden Hâfız Gulâm Resûl Vîrân, Zahirüddin Zahir ve Ümerâ Mirza Enver tarafından hazırlanmış (*UDMİ*,

X, 51-52), 1859'da Delhi'de ilk baskısı yapılmıştır. Zevk'in şiirleri değişik kişiler tarafından derlenerek *Dîvân-ı Zevk* (Delhi 1859, 1279/1862; nşr. M. Hüseyin Âzâd, Lahore 1890; Leknev 1923) ve *Külliyât-ı Zevk* (nşr. Tenvîr Ahmed Alevî, I-II, Lahor 1967) adıyla defalarca neşredilmiştir. Kaynaklarda Zevk'in "Nâme-i Cânsûz" adlı 500 beyitlik tamamlanmamış bir mesnevisinden söz edilmektedir, fakat bu eser de 1857 ayaklanması ardından kaybolmuştur (Râm Babû Saksena, s. 155).

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed İbrâhim Zevk, *Külliyât-ı Zevk* (der. Tenvîr Ahmed Alevî), Lahor 1967, tür.yer.; ayrıca bk. derleyenin girişi, I, 1-48; M. Hüseyin Âzâd, *Âb-ı Hayât*, Mîrpur, ts. (Âzâd Keşmir), s. 531-589; Râm Babû Saksena, *A History of Urdu Literature*, Allahâbâd 1940, s. 155; Tenvîr Ahmed Alevî, "Zevk ki Kaşide Niğârî", *Urdû Kaşide Niğârî* (der. Ümm-i Hânî Eşref), Aligarh 1982, s. 186-237; Muhammad Sadiq, *A History of Urdu Literature*, Delhi 1984, s. 229-237; Mahmûd Birelvi, *Muhtaşar Târih-i Edeb-i Urdû*, Lahor 1985, s. 146-147; Selim Ahter, *Urdû Edeb ki Muhtaşar Terin Târih*, Lahor 1986, s. 182-184; Tebessüm Kâşmirî, *Urdû Edeb ki Târih: İbtidâ sey 1857 tak*, Lahor 2003, s. 675-687; Nûrülhasan Nakvî, *Târih-i Edeb-i Urdû*, Aligarh 2008, s. 118-119; M. Şefî Lahorî, "Dhawq", *El²* (İng.), II, 221-222; a.mlf., "Zavk", *UDMİ*, X, 50-54; "Zauq, Sheikh Muhammad Ibrahim", *Encyclopaedia of Muslim Biography: India, Pakistan, Bangladesh* (ed. N. Kr. Singh), New Delhi 2001, V, 517-518; Choudhri Mohammed Naim, "Dhawq, İbrâhim", *The Encyclopaedia of Islam Three*, Leiden 2011, fas. 3, s. 145-147.

HALİL TOKER

ZEVVÂK

(bk. ÇAŞNİĞİR).

ZEVVÂRE CUMA CAMİİ

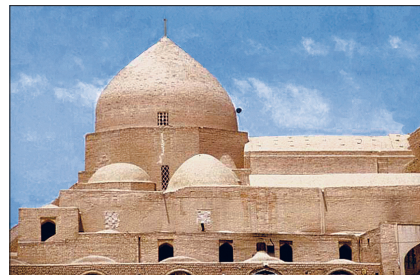
İran'da
XII. yüzyılın ilk yarısında
inşa edilen cami.

Orta İran'da Zevvâre şehrinde yaptırılmıştır. Selçuklu cami mimarisinde plan açısından önemli bir gelişmeye işaret etmekte olup İran cami mimarisinde olduğu kadar Orta Asya ve Hindistan camileri üzerinde derin etkileri bulunan, bu bölgelerin cami mimarisinin temelini teşkil eden dört eyvanlı cami planının ilk örneğidir. Zevvâre Cuma Camii'nde vurgulanan dört eyvanlı ve mihrap önü kubbeli plan tipi, daha önceki camilerde ele alınan ortada merkezî kubbeli bir mihrap önü mekânı ve bu mekâna bağlanan mekânlardan oluşan plan ile, önceleri medreseler, kervansa-

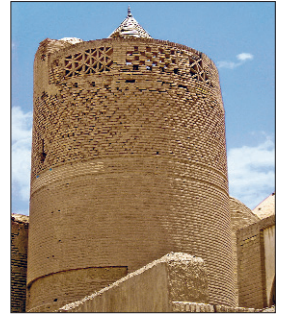
raylar ve ribâtlarda sıkça rastlanan dört eyvanlı avlu şemasının bir araya getirilmesinden meydana gelmiştir. Sivil mimaride yaygın biçimde kullanılan bu planın ilk defa Zevvâre'de mükemmel şekilde uygulanmasının ardından aynı plan daha eski tarihlerde yapılmış olan diğer Selçuklu camilerinde ele alınarak bu camiler dört eyvanlı avlu planına uygun biçime sokulmuştur. Bu eserlerin başında Zevvâre'ye çok yakın olan Erdistan ve İsfahan cuma camileri gelir. Zevvâre Cuma Camii'nin plan şeması bu coğrafyadaki cami mimarisinin geleneksel planı olarak devam etmiştir. Özellikle tezyinata yönelik malzemelerdeki değişikliklere ve yardımcı mimari elemanlardaki farklılıklara rağmen ana plan şeması değişmeden mevcudiyetini korumuştur. Bu durum, İran coğrafyasıyla yakın temas halinde bulunan Orta Asya ve Hindistan İslâm coğrafyasında da kendisini göstermiş, bu şemaya uygun eserler yapılmıştır.

Kûfi kitabesinden 530'da (1136) tamamlandığı anlaşılan camide tuğla ve alçı malzeme kullanılmış olup süslemede geniş ölçüde stukodan faydalanılmıştır. Ayrıca minarenin özgün kısmında yer alan çini kalıntıları tezyinatı çinilerden de yararlandığını göstermektedir. Cami, merkezî bir avlu ve bu avluya açılan dört eyvanla birlikte eyvanların arasındaki revaklar ve mihrap önü kubbeli mekândan oluşmaktadır. Ana ibadet mekânı eyvanların en geniş ve yüksek olan kible eyvanı arkasında yer almakta ve bu mekâna sağlı sollu bağlanan kanatlardan meydana gelmektedir. Caminin merkezî bölümünü teşkil eden mihrap önü mekânı geniş kare plana sahip olup üzeri 7,45 m. çapında tuğla bir kubbeye örtülüdür. Kare mekândan kubbeye geçiş köşelerdeki yonca tromplarla sağlanmış ve bu kısım üzerinde sivri kemerli onaltıgen bir kasnak yer almış-

Zevvâre Cuma Camii – İran

ZEVZENÎ, Abdullah b. Muhammed

Zevvâre
Cuma Camii'nin
yükük minaresi

tır. Mihrap önü mekânın yanlarında bulunan kanatlar mihrap duvarına paralel üçer neften oluşur. Dışarıdan gayet sade görünen caminin ana ibadet mekânının önemli yüksek merkezî kubbeye belirtilirken içeride duvarlar üzerinde yer alan kitâbe şeridi ve tuğla süslemelerle değişik bir görüntü elde edilmiştir. Zengin alçı tezyinatıyla göz dolduran mihrap 551 (1156) yılında tamamlanmıştır. Selçuklu mimari tezyinatının an'nevî hususiyetlerini gösteren bu süsleme biçimi devrinin en güzel örnekleri arasında gösterilmektedir. Caminin taban bölümüne kadar yıkılmış olan minaresi külliye'nin kuzeybatı tarafında bulunmakta, firûze ve turkuaz rengi sırlı çini kalıntılara sahip olduğundan bu tip çinilerle zengin biçimde tezyin edildiği intibahı vermektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul 1972, I, 58-59; Nosratallah Meshkati, *A List of the Historical Sites and Ancient Monuments of Iran* (H. A. S. Pessyan), [baskı yeri ve tarihi yok], s. 59-60; A. Godard, "Ardistan Et Zaware", *Athâr-e İrân*, I, Paris 1936, s. 285-309. A. ENGİN BEKSAÇ

ZEVZENÎ, Abdullah b. Muhammed

(عبدالله بن محمد الزوزني)

Ebü Muhammed Abdullah b. Muhammed
b. Yûsuf el-Abdelekânî ez-Zevzenî
(ö. 431/1040)

Hamâsetü' z-zurefâ adlı
şiir antolojisiyle tanınan şair.

IV. (X.) yüzyılın sonlarında Nişâbur'a bağlı Zevzen'de (Zûzen) doğdu. Hayatı ve uzun zaman unutulmuş olan eseri hakkında kaynaklarda pek az bilgi bulunmaktadır. Onun kültürlü bir aileden geldiği, âlim, edip ve şair olarak bilinen babasının özellikle hadisle uğraştığı nakledilir. *Hamâse*'nin beş yerinde yetirini zikrettiği babasının kendisinin yetişmesinde önemli katkıları vardır. Zevzenî'nin devrin ilim ve sanat merkezi olan Nişâbur'un ileri gelenleriyle iyi ilişkiler kurması daha sonra tah-